

Cezary Andrzej Kwiatkowski¹, Elżbieta Harasim¹, Piotr Maziarz²

¹Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie, ²Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna w Jarosławiu

GOSPODARSTWA EKOLOGICZNE W STRATEGII ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU ROLNICTWA

Słowa kluczowe: rozwój zrównoważony, rolnictwo ekologiczne, gospodarstwa rolne

---

Wstęp

W ostatnich latach obserwuje się w Polsce dynamiczny wzrost liczby gospodarstw rolnych prowadzących produkcję w systemie ekologicznym (17). Rolnictwo ekologiczne jest to jeden ze współczesnych systemów rolnictwa, w ramach którego z powodzeniem można produkować żywność wysokiej jakości i zbywać ją na rynkach lokalnych, krajowych lub europejskich (4). Rolnictwo ekologiczne umożliwia osiąganie plonów o najwyższej jakości, przy jednoczesnym zapewnieniu maksymalnej ochrony środowiska przyrodniczego (7).

W porównaniu do innych rejonów kraju rolnictwo na Podkarpaciu, a także na Lubelszczyźnie posiada odmienną specyfikę gospodarowania wyróżniającą się przede wszystkim dużym rozdrobnieniem agrarnym, nadmiarem siły roboczej oraz niską towarowością produkcji rolnej (24). Wymienione regiony ze względu na swoją przyrodniczą i społeczną specyfikę stanowią dobre miejsce do rozwoju rolnictwa ekologicznego opartego na wykorzystaniu praw rządzących przyrodą, bez stosowania nawozów sztucznych i chemicznych środków ochrony roślin. Ostatnie dziesięciolecie w rozwoju rolnictwa ekologicznego charakteryzuje się stałą dynamiką wzrostu, zarówno liczby gospodarstw ekologicznych, liczby przetwórci, jak i powierzchni upraw będących w systemie rolnictwa ekologicznego.

Biorąc pod uwagę powyższe przesłanki, w niniejszej pracy zaprezentowano ważniejsze aspekty związane z rozwojem rolnictwa ekologicznego, ze szczególnym uwzględnieniem regionów Lubelszczyzny i Podkarpacia. Podjęto próbę określenia

struktury upraw i poznania form dystrybucji produktów ekologicznych. Przedstawiono także znaczenie rolnictwa ekologicznego w strategii zrównoważonego modelu gospodarowania.

Omówienie wyników

Problemy rolnictwa zrównoważonego

Rolnictwo jest specyficznym sektorem rynku, który wytwarza zarówno produkty do konsumpcji, jak i środki produkcji, bowiem część produktów rolnictwa przeznaczona jest na potrzeby przemysłu przetwórczego, a także zagospodarowuje i użytkuje obszary rolne w celu produkowania artykułów roślinnych i zwierzęcych (33). Rolnictwo, jak każda gałąź gospodarki, podlega ciągłym przemianom. Są one zależne od tendencji panujących na rynku światowym, krajowym czy lokalnym, a także od polityki rolnej państwa, czy jak w przypadku Polski, Unii Europejskiej. Rolnictwo podobnie jak cała gospodarka podlega ciągłym zmianom pod wpływem specyficznych czynników działających na tyle silnie, że można nazwać je rewolucyjnymi. Z historii rolnictwa warto wymienić takie zmiany jak: wprowadzenie płodozmianu, mechanizacji, melioracji, nowych odmian roślin i ras zwierząt, a także stosowanie chemii rolniczej (1). Postęp w rolnictwie doprowadził do większej wydajności roślin i zwierząt, efektywności ekonomicznej i sprawności w produkcji rolnej oraz zarządzaniu gospodarstwem. Najczęściej w tradycyjnym gospodarowaniu zmiany te nie czyniły większych przeobrażeń w agroekosystemie. Zgodnie z zasadami ekonomiki rolnictwa, glebę traktuje się jako jeden z czynników produkcji i poszukuje rozwiązań, które maksymalizują zyski przy jej jednoczesnej ochronie dla przyszłych pokoleń (29).

Takie współdziałanie rolnictwa ze środowiskiem trwało praktycznie do końca wieku XX. Przez długi czas industrializacja, modernizacja rolnictwa oraz zwiększanie wydajności produkcji były uznawane za proces postępowy i nowoczesny, a najważniejszym problemem rolnictwa przemysłowego stała się kwestia niezadowalającego poziomu dochodów rolniczych. Podnoszenie opłacalności produkcji rolniczej zaczęło odbywać się poprzez zwiększanie jej skali, stosowanie środków chemicznych, udoskonalonych odmian roślin oraz intensyfikację gospodarowania, a także powodować znaczne obniżenie jakości produkowanej żywności. Ochrona środowiska przestała być priorytetem, a stała się kosztem i czynnikiem ograniczającym rozwój rolnictwa (26).

Zainteresowanie skutkami działalności człowieka powstałymi w środowisku pojawiło się na przełomie lat 60. i 70. XX wieku. W tym okresie zaczęły powstawać różnego rodzaju raporty o ograniczoności zasobów naturalnych, postępującej degradacji środowiska naturalnego czy istnieniu barier rozwoju gospodarczego na świecie (raport sekretarza ONZ U. Thnta z 1972 roku). Problem podmiotowości

środowiska oraz możliwości harmonijnego rozwoju człowieka i przyrody pojawił się na pierwszej Konferencji ONZ „Środowisko i rozwój” w Sztokholmie w 1972 roku, gdzie po raz pierwszy użyto pojęcia ekorozwój (11). Co prawda większość krajów nie zastosowała się do haseł zawartych w „Deklaracji Sztokholmskiej”, jednakże można przyjąć, że od niej zaczęła się cała „ekologiczna rewolucja”. Ekorozwój, utożsamiany z rozwojem zrównoważonym przeniósł się także do rolnictwa. Stał się jedną z dróg wychodzenia z ograniczeń rolnictwa industrialnego, a także możliwością likwidacji zagrożeń, jakie niesie ten system gospodarowania. Ekorozwój nie został od razu zdefiniowany i pojęcie to intuicyjnie oznaczało „*rozwój lub wzrost społeczno-gospodarczy uwzględniający wymogi ekologiczne*” (11). Dopiero w 1987 roku Organizacja ds. Wyżywienia i Rolnictwa ONZ przyjęła definicję zrównoważonego rozwoju rolnictwa w brzmieniu: „*Rozwój zrównoważony polega na takim wykorzystaniu i konserwacji zasobów naturalnych i takim zorientowaniu technologii i instytucji, aby osiągnąć i utrzymać zaspokajanie ludzkich potrzeb obecnego i przyszłych pokoleń. Taki rodzaj rozwoju (w rolnictwie, leśnictwie i rybołówstwie), konserwując glebę, zasoby wodne, rośliny oraz genetyczne zasoby zwierząt, nie degraduje środowiska, wykorzystuje odpowiednie technologie, jest żywotny ekonomicznie i akceptowalny społecznie*” (1, 26).

Rolnictwo zrównoważone za priorytet uznaje ochronę zdolności natury do wytwarzania pełnowartościowych produktów pochodzenia roślinnego i zwierzęcego bez degradacji zasobów naturalnych. Jego głównym celem jest prowadzenie produkcji w taki sposób, aby nie stanowiła ona zagrożenia dla środowiska i różnorodności biologicznej. Kolejny priorytet stanowi zastępowanie zasobami odnawialnymi nieodnawialnych, które powinny podlegać maksymalnej recykulacji. Oczywiście nie należy zapominać o ekonomicznej stronie gospodarowania, więc przy jednoczesnej ochronie środowiska rolnictwo zrównoważone powinno zapewnić odpowiedni standard życia rolnikowi i jego rodzinie. Takie rozumienie ekorozwoju oznacza jedność wymiaru społecznego, ekonomicznego, ekologicznego i demograficznego (5).

W Polsce po raz pierwszy koncepcję zrównoważonego rozwoju kraju przyjęto w trakcie obrad Okrągłego Stołu przy podstoliku ekologicznym. Zgodnie z tą inicjatywą została opracowana polityka ekologiczna państwa, przyjęta przez Sejm w 1991 roku. Na scenie międzynarodowej założenia ekorozwoju zostały przyjęte rok później, na Szczycie Ziemi w Rio de Janeiro w 1992 roku (9). Tworzona na nowo polityka ekologiczna kraju pozwoliła na sprawniejszą ochronę środowiska z wykorzystaniem funduszy z budżetu państwa. Od roku 1990 wydatki na inwestycje w ochronę środowiska systematycznie rosły, zmieniała się jednakże struktura tych wydatków. Największe wydatki inwestycyjne na ochronę środowiska przypadały na lata 1996-1999, przy czym priorytetem były inwestycje w ochronę powietrza atmosferycznego i klimatu (3,5-4,5 mln zł), następnie inwestycje dotyczące gospodarki ściekowej i ochrony wód (2,2-3,6 mln zł), a w mniejszym zakresie w gospodarce odpadami, ochronę gleb oraz wód podziemnych i powierzchniowych (0,4-0,8 mln

zł). Począwszy od roku 2000 na pierwszy plan wysunęły się inwestycje związane z gospodarką ściekową i ochroną wód, wzrastały inwestycje związane z gospodarką odpadami i ochroną gleb, natomiast systematycznie malały środki wydatkowane na ochronę powietrza atmosferycznego i klimatu (18, 20).

Niebagatelne znaczenie w finansowaniu ochrony środowiska miało wsparcie finansowe Unii Europejskiej i jej programy pomocowe, m.in. Phare, SAPARD, Sektorowy Program Operacyjny „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich”, a także Program Rozwoju Obszarów Wiejskich. W ramach tego programu rozwój zrównoważony na terenie Polski jest wspierany przez Program Rolnośrodowiskowy. Program jest inny niż pozostałe działania pomocowe, ponieważ jego głównym przesłaniem jest zachowanie piękna przyrody i krajobrazu naszych wsi. Dotychczas ochrona przyrody, środowiska i krajobrazu była domeną obszarów chronionych – parków narodowych i krajobrazowych, rezerwatów (13, 32).

Rolnictwo ekologiczne

Doskonałym przejawem zrównoważonego rozwoju na terenach wiejskich są gospodarstwa ekologiczne. Przyjmuje się, że w rolnictwie konwencjonalnym cele ekonomiczne znajdują się na pierwszym miejscu, a zysk przysłania problemy ochrony najbliższego otoczenia. W systemie rolnictwa ekologicznego nie chodzi jedynie o ochronę przyrody, ale także o ochronę gleby poprzez utrzymanie i wzrost jej żyzności, opiekę nad krajobrazem, zachowanie tradycji i kultury wsi, a także działalność zmierzającą do wytwarzania wysokiej jakości produktów rolnych. Rolnictwo ekologiczne cechuje produkcja żywności metodami naturalnymi w czystym i bezpiecznym środowisku, bez nawozów sztucznych i syntetycznych środków ochrony roślin, bez antybiotyków, hormonów wzrostu i organizmów modyfikowanych genetycznie. Dzięki wykluczeniu pestycydów oraz nawozów sztucznych nie powoduje zanieczyszczenia gleby i wód gruntowych, ogranicza wypłukiwanie składników pokarmowych z gleby, sprzyja bioróżnorodności, wymaga mniejszych nakładów energii i wytwarza żywność wysokiej jakości (12).

W kwestii regulacji prawnych, przepisy dotyczące rolnictwa ekologicznego po raz pierwszy w Polsce zostały wprowadzone ustawą z dnia 16 marca 2001 roku o rolnictwie ekologicznym (25) oraz rozporządzeniami wykonawczymi do ustawy. Krajowe akty prawne były wzorowane na przepisach UE, a konkretnie na rozporządzeniu Rady EWG 2092/91 z 24 czerwca 1991 roku w sprawie rolnictwa ekologicznego i oznakowania jego produktów. Rozporządzenie to obejmuje zasady produkcji roślinnej metodami ekologicznymi oraz sposób kontroli gospodarstw ekologicznych, a niejako drugą część obowiązującego prawodawstwa stanowi rozporządzenie Rady UE 1804/99 regulujące zagadnienia produkcji zwierzęcej (31).

Czy rolnictwo ekologiczne ma przyszłość? Aktualnie jest jednym z najszybciej rozwijających się systemów rolnictwa. W Polsce co roku odnotowuje się poważny wzrost gospodarstw ekologicznych z certyfikatem oraz gospodarstw, które się o niego starają (tab. 1).

Tabela 1
Liczba gospodarstw ekologicznych w Polsce (w latach 1990-2010) posiadających certyfikat i będących w trakcie jego uzyskiwania (dane szacunkowe)

Lata									
1990	1992	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2010
Szacunkowa liczba gospodarstw ekologicznych									
220	290	360	430	750	1800	2000	3900	9300	20600

Źródło: opracowanie własne na podstawie IJHAR-S (14, 15).

W 2011 roku było łącznie 23449 gospodarstw ekologicznych, w tym 15234 z certyfikatem i 8215 w okresie przestawiania się na ekologiczny system produkcji (tab. 2). Powierzchnia ekologicznych użytków rolnych w Polsce wynosiła łącznie 605,5 tys. ha, a na gospodarstwo przypadało przeciętnie 25,8 ha UR. Przeciętna powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwie (o powierzchni powyżej 1 ha) wynosiła 9,2 ha UR. Zatem gospodarstwa ekologiczne miały powierzchnię ponad 2-krotnie większą od średniej krajowej. Pod względem łącznej liczby gospodarstw ekologicznych wyróżniają się dwie grupy województw: warmińsko-mazurskie i zachodniopomorskie oraz lubelskie, małopolskie, mazowieckie, podkarpackie i podlaskie. Natomiast największym rozdrobnieniem gospodarstw ekologicznych cechują się województwa małopolskie i świętokrzyskie, a także lubelskie i podkarpackie (tab. 2).

Dynamiczny rozwój rolnictwa ekologicznego obrazuje przykład Podkarpacia. Na początku 2000 roku w województwie podkarpackim były tylko dwa gospodarstwa ekologiczne posiadające certyfikat. W 2012 r. zarejestrowanych było już 1724 gospodarstwa, które zakończyły okres konwersji, a kolejnych 321 było w trakcie przestawiania na produkcję ekologiczną (16). W tym aspekcie stwierdzić można, iż potwierdzają się przewidywania G o l k i i W ó j c i c k i e g o (6), że na przełomie najbliższych lat liczba gospodarstw prowadzących produkcję ekologiczną zwiększy się dziesięciokrotnie.

Największą liczbę gospodarstw ekologicznych reprezentowała grupa obszarowa w przedziale od 1 do 10 ha, co stanowiło 77,3% (tab. 3). Świadczy to o bardzo dużym rozdrobnieniu badanych gospodarstw. Natomiast gospodarstwa w grupie obszarowej od 10 do 20 ha cechowały się mniejszym udziałem (14,3%). Najmniejszą grupę stanowiły gospodarstwa o powierzchni największej – odpowiednio: 7,5% w przedziale od 20 do 50 ha i tylko 0,8% o powierzchni powyżej 50 ha. Specyfiką rolnictwa ekologicznego, jak również konwencjonalnego w województwie podkarpackim jest bardzo duże rozdrobnienie gospodarstw. Gospodarstwa drobne stanowią ponad 83% ich ogółu, a średnia wielkość gospodarstwa konwencjonalnego to 4,56 ha (16).

Tabela 2

Ekologiczne gospodarstwa rolne w 2011 r.

Województwa	Z certyfikatem			W okresie przestawiania		
	liczba gospodarstw	powierzchnia ekologicznych UR		liczba gospodarstw	powierzchnia ekologicznych UR	
		ogółem (tys. ha)	na gosp. (ha)		ogółem (tys. ha)	na gosp. (ha)
POLSKA	15235	376,0	24,7	8215	229,5	27,9
Dolnośląskie	914	30,0	32,9	408	15,5	38,0
Kujawsko-Pomorskie	259	6,5	25,1	112	1,9	16,8
Lubelskie	1469	24,7	16,8	596	10,1	17,0
Lubuskie	560	23,9	42,6	521	20,4	39,1
Łódzkie	298	4,7	15,8	180	4,0	22,4
Małopolskie	1908	18,7	9,8	230	2,7	11,8
Mazowieckie	1409	31,1	22,1	731	19,0	26,0
Opolskie	55	1,6	28,8	31	1,1	36,0
Podkarpackie	1724	26,3	15,3	321	6,0	18,8
Podlaskie	1417	30,1	21,3	1023	21,9	21,4
Pomorskie	460	16,4	35,7	303	11,0	36,2
Śląskie	173	4,3	24,6	65	2,5	39,0
Świętokrzyskie	1009	10,8	10,7	287	3,5	12,2
Warmińsko-Mazurskie	1438	51,6	35,9	1595	46,9	29,4
Wielkopolskie	534	24,4	45,7	354	14,0	39,7
Zachodniopomorskie	1607	70,9	44,2	1458	48,8	33,5

Źródło: dane GUS (17) i obliczenia własne.

Tabela 3

Struktura obszarowa gospodarstw ekologicznych na Podkarpaciu

Powierzchnia gospodarstwa (ha)	Udział gospodarstw	
	liczba	%
1-10	92	77,3
11-20	17	14,3
21-50	9	7,6
> 50	1	0,8
Razem	119	100

Źródło: obliczenia własne na podstawie IJHAR-S (16).

Podobne wyniki zanotowano analizując powierzchnię gospodarstw ekologicznych w województwie lubelskim (badania własne, 2012). Gospodarstwa o powierzchni od 1 do 5 ha stanowią 21%, w grupie obszarowej 5-20 ha – 62%, zaś o powierzchni 21-50 ha – 17% ogółu badanych gospodarstw. Nie stwierdzono natomiast gospodarstw ekologicznych o powierzchni ponad 50 ha. Brak gospodarstw o areale powyżej 50 ha można tłumaczyć specyfiką upraw metodami ekologicznymi, a także strukturą grup obszarowych, z której wynika, że takie gospodarstwa stanowią w województwie lubelskim zaledwie 0,5% ogółu gospodarstw (8).

Analizując główne motywy podejmowania działalności ekologicznej przez rolników z województwa lubelskiego (tab. 4) zauważamy, że są one takie same, jak przy rozpoczynaniu każdej innej działalności zarobkowej, czyli chęć zwiększenia dochodów. Twierdząco odpowiedziało 62% respondentów, a 39% osób wskazało, że powodem były przesłanki ekologiczne, czyli przekonanie o wyższości żywności ekologicznej nad produkowaną tradycyjnie. Natomiast 16% rolników zasugerowało się opinią najbliższego środowiska, a 14% zdecydowało się podjąć działalność ekologiczną na bazie niewykorzystanych zasobów gospodarstwa. Wśród innych znaczących argumentów ankietowani rolnicy wymienili zbyt małą powierzchnię gospodarstwa (przez co staje się ono nieefektywne i nieopłacalne przy dalszym tradycyjnym użytkowaniu) oraz brak perspektyw przed rolnictwem konwencjonalnym (tab. 4).

Tabela 4

Główne powody rozpoczęcia działalności ekologicznej przez rolników w województwie lubelskim (średnio z 49 gospodarstw)

Wyszczególnienie	Odpowiedzi (% R)
Możliwość zwiększenia dochodów	62
Większa renowa żywności ekologicznej w porównaniu z produkowaną tradycyjnie	39
Pozytywna opinia znajomych na temat rolnictwa ekologicznego	16
Nie wykorzystane zasoby i możliwości gospodarstwa	14
Zbyt mała powierzchnia gospodarstwa do uzyskania zadowalających efektów z tradycyjnej produkcji	11
Brak perspektyw rozwoju rolnictwa konwencjonalnego	8

Źródło: badania własne, 2012

Przytoczone wyniki badań są zgodne z uzyskanymi przez K o m o r o w s k ą (8). Autorka twierdzi, że większość gospodarstw ekologicznych w Polsce funkcjonuje bardziej ze względu na możliwość uzyskania dopłat do takiej działalności, niż z innych powodów. Kwestia finansowania gospodarstw ekologicznych jest bardzo istotna. Jak wynika z badań (2), ponad połowa rolników pragnie otrzymywać z produkcji ekologicznej większe korzyści materialne niż z poprzedniej działalności, ale tyle

samo osób (61%) twierdziło, że przychody z gospodarstwa nie wystarczają na utrzymanie rodziny. Głównym powodem niedostatecznych dochodów jest niska cena sprzedawanych produktów (tak twierdziło 70% respondentów). W rozwiązywaniu tego problemu ważną rolę odgrywa wsparcie budżetu krajowego i Unii Europejskiej; chodzi tu nie tylko o dofinansowanie produkcji, ale także o komercjalizację sprzedaży i dystrybucji produktów ekologicznych (2).

W przypadku, gdy dochody z produkcji rolnej nie wystarczają na pokrycie wydatków rodziny, ważne stają się dodatkowe źródła dochodu. Badania własne wykazały, że dodatkowe dochody w gospodarstwach ekologicznych na Lubelszczyźnie uzyskiwano głównie z rent i emerytur członków rodziny (39%) i pracy dorywczej (26%), a w mniejszym stopniu z innych źródeł (tab. 5). Natomiast 28% odpowiedzi ankietowanych rolników wskazuje na brak dodatkowego dochodu w gospodarstwie poza działalnością ekologiczną. Z rozmów prowadzonych wśród rolników wynika ponadto, że niektórzy z nich nie orientują się w swoich dochodach (nie prowadzą dokładnej ewidencji dochodów) i podają dane szacunkowe nie poparte żadną księgowością.

Tabela 5

Możliwości uzyskiwania dodatkowych dochodów w gospodarstwach ekologicznych w województwie lubelskim (średnio z 49 gospodarstw)

Wyszczególnienie	Odpowiedzi (%R)
Renta lub emerytura członka rodziny	39
Działalność pozarolnicza (gospodarcza)	15
Praca stała poza gospodarstwem	17
Praca dorywcza	26
Handel	12
Usługi rolnicze	11
Brak dodatkowych dochodów	28

Źródło: badania własne, 2012.

Obok niskich cen za oferowane produkty problem stanowią zdaniem respondentów zbyt wysokie wymagania stawiane gospodarstwu ekologicznemu. Tak twierdziło 30% rolników, którzy dodatkowo wymienili niedogodności w postaci nadmiernej biurokracji, „dziwnych i wymagających” kontrolerów czy problemy z otrzymywaniem na czas środków do produkcji rolnej, na przykład nasion. Kolejnym ważnym mankamentem gospodarstw jest niedostępność środków na ich rozwój. Mimo, iż działa kilka programów krajowych, które mają pomagać w finansowaniu inwestycji w gospodarstwach rolniczych, to jednak dostępność kredytów jest niewielka. Według opinii rolników, na początku działalności gospodarstwo jest w słabej kondycji i nie można odłożyć środków na dalsze inwestycje. Państwo nie chce udzielać gwarancji kredytowych, przez co kredyty stają się niedostępne dla małych gospodarstw, które stanowią większość wśród gospodarstw ekologicznych. Dlatego nie dziwi fakt, że 70% rolników wykorzystało głównie własne środki

na przystosowanie gospodarstwa do produkcji ekologicznej, a 22% skorzystało z kredytów bankowych i innych pożyczek, a tylko 8% na rozpoczęcie działalności spożytkowało dotacje z Unii Europejskiej (badania własne, 2012).

Ponadto stwierdzono, że 17% gospodarstw ekologicznych na Lubelszczyźnie ma problemy ze zbytem swoich produktów. Mimo wciąż rosnącej liczby przetwórci produktów rolnictwa ekologicznego (wg danych szacunkowych z 2008 roku 180 takich placówek w skali kraju) wciąż brakuje w Polsce systemu właściwej dystrybucji, a rynek formuje się powoli. Podobnie jest z systemem doradztwa rolniczego. Według *Arda* i *Nowak* i *eg* (2), państwowe doradztwo rolnicze przeżywa poważny kryzys i brakuje w nim ludzi kompetentnych w zakresie rolnictwa ekologicznego. Doradztwo w tej dziedzinie prowadzi „nieliczna grupa zapaleńców rozproszonych w różnych instytucjach i organizacjach pozarządowych”. Powyższe spostrzeżenia znajdują w pełni potwierdzenie w badaniach własnych. Nadto, zaskakujący może być fakt, że 22% właścicieli gospodarstw ekologicznych w województwie lubelskim spotkało się z niechęcią otoczenia wobec ich działalności. Jedynie 15% ankietowanych rolników stwierdziło, że nie napotyka żadnych trudności w prowadzeniu gospodarstwa ekologicznego.

Istotną kwestią dotyczącą funkcjonowania rolnictwa ekologicznego jest struktura upraw prowadzonych tym systemem. Interesujące wyniki badań otrzymano analizując 119 gospodarstw ekologicznych na Podkarpaciu. W strukturze zasiewów na gruntach ornych dominowały zboża, których udział stanowił 43,7%, na drugim miejscu znajdowały się rośliny okopowe (23,5%), a kolejną grupą były rośliny bobowate (13,4%). Największy udział w powierzchni gospodarstw miały trwałe użytki zielone (47,9%), przy czym w gospodarstwach z grup obszarowych 10-20 ha i 20-50 ha stanowiły ogółem aż 84,6% powierzchni. Badania *Szymony* (23) potwierdzają, że w strukturze użytków rolnych gospodarstw ekologicznych przeważają trwałe użytki zielone (TUZ). Podobnie *Kuś* (10) zwraca uwagę, że powierzchnie trawiaste, nie związane z produkcją zwierzęcą występują w Polsce głównie w dużych gospodarstwach o powierzchni powyżej 20 ha. Jak zauważają *Wille*r (27) oraz *Wille*r i *Kilcher* (28), w krajach europejskich występuje bardzo duży udział powierzchni roślin trawiastych w gospodarstwach ekologicznych. Dużemu udziałowi TUZ w tych gospodarstwach towarzyszą znaczące w dochodach dopłaty bezpośrednio otrzymywane w warunkach dość niskich nakładów pracy i niezbyt wysokich kosztów produkcji. Ważną pozycję w strukturze użytków rolnych na Podkarpaciu mają plantacje z produkcją owoców i warzyw, których udział stanowił odpowiednio 68 i 28,5% badanych gospodarstw ekologicznych. Najczęściej występowały sady jabłoniowe (27,7%), a w grupie krzewów wieloletnich: maliny (47%), porzeczki czarne (29,4%) oraz aronia (14,3%). W produkcji warzywnej najpopularniejsze okazały się rabarbar (11%), marchew (9,4%) i cebula (5,8%). Duży udział upraw sadowniczych i warzyw w strukturze użytków rolnych jest wynikiem dużego popytu na te produkty i znacznej liczby punktów skupu (23).

Z badań własnych prowadzonych w gospodarstwach ekologicznych na Podkarpaciu wynika również, że większość rolników, jako główny kierunek produkcji wskazało uprawę roślin rolniczych (72,3%). Co czwarte gospodarstwo specjalizowało się w produkcji roślinnej z dopełniającym chowem zwierząt, a tylko w dwóch gospodarstwach wiodącym kierunkiem był chów inwentarza żywego (tab. 6).

Tabela 6

Struktura gospodarstw ekologicznych na Podkarpaciu według kierunku produkcji towarowej

Powierzchnia gospodarstwa (ha)	Produkcja towarowa					
	roślinna		roślinna* + zwierzęca		zwierzęca* + roślinna	
	liczba gospodarstw	%**	liczba gospodarstw	%**	liczba gospodarstw	%**
1-10	71	59,7	21	17,7	-	-
11-20	9	7,6	6	5,0	2	1,7
21-50	6	5,0	3	2,5	-	-
>50	-	-	1	0,8	-	-
Razem	86	72,3	31	26,0	2	1,7

*produkcja dominująca, **udział w ogólnej liczbie badanych gospodarstw

Źródło: obliczenia własne.

Tabela 7

Główne bariery związane z popularyzacją żywności ekologicznej na Lubelszczyźnie

Wyszczególnienie	Ocena w skali 1-10 pkt.
Brak zaufania do producenta	8,5
Niska świadomość ekologiczna społeczeństwa	7,0
Rozdrobnienie podaży i popytu	6,5
Niedostateczna reklama produktów ekologicznych	4,5
Zbyt małe wsparcie producentów ze strony samorządów lokalnych	3,0

Źródło: badania własne, 2012.

Produkty ekologiczne cieszą się rosnącym popytem i to nie tylko na rynkach Zachodniej Europy, ale także mają coraz więcej zwolenników w Polsce. Niestety, mimo zwiększającego się popytu na krajowym rynku żywność ekologiczna napotyka na wiele przeszkód praktycznie z każdej strony. Z badań własnych, prowadzonych w 49 losowo wybranych gospodarstwach ekologicznych w województwie lubelskim, wynika, że do głównych powodów mniejszej niż oczekiwana przez rolników popularności żywności ekologicznej można zaliczyć: brak zaufania do producentów żywności ekologicznej, niską świadomość ekologiczną społeczeństwa, a także rozdrobnienie podaży i popytu (tab. 7). Brak jest także jasnej polityki państwa w zakresie promocji rolnictwa ekologicznego, ponieważ w Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 poza dofinansowaniem do produkcji ekologicznej nie ma wyraźnego wsparcia gospodarstw ekologicznych w innej formie. Wprawdzie

program ten kładzie nacisk na rozwój zrównoważony rolnictwa, jednak niewiele jest w nim o rozwoju i propagowaniu rolnictwa ekologicznego oraz jego produktów i usług. Pomimo to, rolnictwo polskie ma duże możliwości rozwoju rynku żywności ekologicznej (13).

Podstawowym znaczeniem dla trwałości gospodarstw ekologicznych jest stały zbyt własnych produktów na rynku. Z badań przeprowadzonych na Podkarpaciu wynika, że ponad połowa gospodarstw sprzedawała swoje produkty do przetwórnicy ekologicznych (59,9%), a znaczącą grupę stanowili odbiorcy indywidualni (35,1%), którymi są najczęściej stali nabywcy (np. znajomi) pochodzący z najbliższych wsi i miast (tab. 8). W grupie badanych gospodarstw nieliczne sprzedawały produkty do typowego sklepu ekologicznego lub sklepów ze stoiskami ekologicznymi, bądź sprzedawały na eksport.

Tabela 8

Odbiorcy produktów ekologicznych na Podkarpaciu

Grupy odbiorców	Struktura (%)
Odbiorcy indywidualni	35,1
Przetwórnice ekologiczne	59,9
Specjalistyczne sklepy ekologiczne	0,9
Sklepy z stoiskami ekologicznymi	1,6
Eksport	2,5

Źródło: badania własne, 2012.

W trakcie przeprowadzania badań, rolnicy wyrażali swoje opinie, z których jednoznacznie wynika, że w niektórych przypadkach dochody ze zbytu produktów ekologicznych nie przekraczają lub są równe z poniesionymi kosztami produkcji. Przyczyną tego stanu są głównie takie czynniki jak: duża rotacja cen skupu w sezonie, brak ze strony instytucji rolniczych i państwowych odpowiedniego promowania oraz nagłaśniania w społeczeństwie walorów produktów ekologicznych.

Jednym z podstawowych celów rolnictwa ekologicznego jest realizacja zasad zrównoważonego rozwoju, których ważnym elementem jest między innymi racjonalne gospodarowanie składnikami pokarmowymi. Przejawia się to w dążeniu do możliwie zamkniętego ich obiegu w ramach gospodarstwa rolnego. S t a l e n g a i in. (22) wykazali, że system ekologiczny przy jednokierunkowej produkcji roślinnej charakteryzuje się nieznacznie ujemnym saldem bilansu azotu i fosforu oraz znacznym ubytkiem potasu. Dlatego ważne jest utrzymywanie w tym systemie produkcji zwierząt gospodarskich. Z analiz wynika, że przy stosowaniu pięciopółowego płodozmianu możliwe jest utrzymanie około 0,8 SD bydła na 1 ha użytków rolnych, a zagospodarowanie odchodów od tych zwierząt pozwala utrzymywać zrównoważony bilans potasu w glebie.

Ważnym aspektem rolnictwa ekologicznego jest stosowanie płodozmianu. B r o d z i Ń s k i i C h y ł e k (3) zwracają uwagę na zagrożenie jakie niesie narastający udział zbóż w ogólnej powierzchni zasiewów gospodarstw indywidualnych. Z danych

GUS (19, 20) wynika, że w ostatnich latach udział zbóż w strukturze zasiewów wynosi około 75%. Istnieje więc realna groźba zmniejszenia plonów oraz obniżenia jakości technologicznej ziarna zbóż, a przez to utrzymanie pożądanego poziomu ilościowego i jakościowego produkcji zbóż będzie wiązało się ze zwiększaniem nakładów na ich uprawę. Wprowadzanie zasad rolnictwa zrównoważonego i ekologicznego może skutecznie ograniczać ten proces (3).

Niestety, porównując systemy produkcji konwencjonalny z ekologicznym, bardziej efektywny ekonomicznie okazuje się ten pierwszy, zwłaszcza w zakresie produkcji roślinnej. Konkurencyjność produkcji ekologicznej powinno zwiększać się przez wsparcie finansowe z budżetu państwa oraz możliwość sprzedaży produktów po wyższych cenach. Zachodzi więc pytanie: czy powinniśmy odchodzić od rolnictwa konwencjonalnego na rzecz rolnictwa ekologicznego jeżeli wymaga ono większych nakładów finansowych? Oprócz powodów środowiskowych ważne są także powody ekonomiczne i społeczne. Rozwój rolnictwa napotkał istotną barierę, którą stanowi popyt na produkty rolnicze, co prowadzi do niewydolności dochodowej rolnictwa i konieczności interwencji państwa w działalność rynków rolnych (1). Aby działalność rolnicza była opłacalna, gospodarstwa rolne powinny być dotowane z budżetu, i to zarówno konwencjonalne, jak i ekologiczne. Jednak w sytuacji Polski dotowanie rolnictwa konwencjonalnego i wielkoobszarowego wydaje się być niecelowe. Szacuje się, że koszt powstania jednego gospodarstwa konwencjonalnego zaczynającego od 30 jałówek jest równy kosztowi przekształcenia 75 gospodarstw tradycyjnych w gospodarstwa ekologiczne (30). Z jednej strony, przy dużej liczbie bezrobotnych takie rozwiązanie prowadzi do zmniejszenia bezrobocia na terenach wiejskich, z drugiej zaś, do zmniejszenia nadprodukcji żywności.

Realizacja koncepcji zrównoważonego rozwoju daje możliwość zachowania środowiska, w którym żyjemy, w jak najlepszym stanie oraz ograniczenia jego degradacji, a rolnictwo ekologiczne dostarcza nam żywności o możliwie najlepszej jakości. Oba systemy rolnictwa mają szansę rozwoju przy założeniu, że istnieje kompromis między rozwojem ekonomicznym a zachowaniem środowiska w jak najlepszym stanie. Realizacja idei ekorozwoju z jednej strony jest wymogiem czasu, z drugiej świadczy o odpowiedzialności za przyszłe pokolenia. Powodzenie w jej urzeczywistnieniu zależy głównie od podejścia poszczególnych jednostek, poczynając od rządzących, kreujących politykę kraju, a kończąc na nas samych (11).

Wnioski

1. W Polsce, po wejściu do Unii Europejskiej, następuje dynamiczny rozwój rolnictwa ekologicznego.
2. Produkty rolne pochodzące z gospodarstw specjalizujących się w produkcji ekologicznej stanowią gwarancję zdrowej i bezpiecznej żywności przy jednoczesnym zachowaniu walorów środowiska naturalnego.
3. Zdecydowana większość gospodarstw ekologicznych w województwach lubelskim i podkarpackim ma powierzchnię do 10 ha.

4. Towarowe gospodarstwa ekologiczne na Lubelszczyźnie i Podkarpaciu specjalizują się głównie w produkcji roślinnej. Największy udział w strukturze zasiewów ma uprawa zbóż, a ważną pozycję zajmuje produkcja owoców i warzyw. Gospodarstwa cechują się również dużym udziałem trwałych użytków zielonych.
5. Produkty ekologiczne są sprzedawane najczęściej przetwórciom ekologicznym oraz odbiorcom indywidualnym.
6. Dużym problemem w funkcjonowaniu rolnictwa ekologicznego jest pozyskiwanie funduszy na rozpoczęcie tego rodzaju działalności oraz niedostateczne wsparcie rolników ze strony doradztwa rolniczego.
7. Realizacja koncepcji zrównoważonego rozwoju wsi na Lubelszczyźnie i Podkarpaciu, związanej z promocją rolnictwa ekologicznego, wymaga większego wsparcia ze strony władz samorządowych, zarówno w formie konkretnych inwestycji, jak i promocji regionów. Konieczny jest także odpowiedni plan rozwoju regionalnego, dostosowany do charakteru i warunków środowiska oraz uwzględniający potrzeby społeczności lokalnej.

Literatura

1. A d a m o w i c z M.: Zrównoważony i wielofunkcyjny rozwój rolnictwa a agronomia. Ann. UMCS, sec. E, 2005, **60**: 71-79.
2. A r d a n o w s k i J.K.: Bariery w podejmowaniu działalności w rolnictwie ekologicznym. Mat. semin. „Rolnictwo ekologiczne – nowe warunki działania wynikające z członkostwa Polski w Unii Europejskiej”. SGGW Warszawa, 2004: 4-6.
3. B r o d z i ń s k i Z., C h y ł e k E. K.: Ocena kierunku przemian strukturalnych w polskim rolnictwie. Woda – Środowisko – Obszary Wiejskie, 2006, **6(1)**: 57-75.
4. D u e r I.: Technologie stosowane w produkcji rolnej w aspekcie oddziaływania na środowisko. Fragm. Agron., 1996, **13(4)**: 107-114.
5. D y s z e w s k i A., O s z m i a ń s k a M.: Możliwości zrównoważonego rozwoju gospodarstw rolnych w opinii rolników. Pam. Puł., 2000, **120(1)**: 73-78.
6. G o ł k a W., W ó j c i c k i Z.: Ekologiczna modernizacja gospodarstwa rolniczego. Monografia. IBMER Warszawa, 2006.
7. G r y k i e ń S.: Rozwój rolnictwa ekologicznego w Polsce. Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, 1997.
8. K o m o r o w s k a D.: Perspektywy rozwoju rolnictwa ekologicznego w Polsce. Zesz. Nauk. SGGW, Probl. Roln. Świat., 2006, **15**: 43-48.
9. K o z ł o w s k i S.: Programowanie i planowanie rozwoju zrównoważonego. Mat. pokonf. „Rozwój zrównoważony na szczeblu krajowym, regionalnym i lokalnym – doświadczenia polskie i możliwości ich zastosowania na Ukrainie”. KUL Lublin, 2006.
10. K u ś J.: Ocena organizacyjno-produkcyjna gospodarstw ekologicznych w Polsce. Mat. konf. „Poszukiwanie nowych rozwiązań w ochronie upraw ekologicznych”. IOR-PIB Poznań, 2008: 21-37.
11. M a z u r – W i e r z b i c k a E.: Koncepcja zrównoważonego rozwoju jako podstawa gospodarowania środowiskiem naturalnym. W: Funkcjonowanie gospodarki polskiej w warunkach integracji i globalizacji. Uniwersytet Szczeciński, 2005: 33-44.
12. N o w i c k a B.: Regulacje prawne obowiązujące w rolnictwie ekologicznym. Mat.semin. „Rolnictwo ekologiczne – nowe warunki działania wynikające z członkostwa Polski w Unii Europejskiej”. SGGW Warszawa, 2004: 7-10.

13. Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013. MRiRW, Warszawa, 2006.
14. Rolnictwo ekologiczne. Raport. Wykaz producentów rolnych w rolnictwie ekologicznym z dnia 31.12.2007. Inspekcja Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych, 2007.
15. Rolnictwo ekologiczne. Raport. Wykaz producentów rolnych w rolnictwie ekologicznym z dnia 30.09.2011. Inspekcja Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych, 2011.
16. Rolnictwo ekologiczne. Raport. Wykaz producentów rolnych w rolnictwie ekologicznym z dnia 15.03.2012. Inspekcja Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych, 2012.
17. Rocznik Statystyczny Rolnictwa. GUS Warszawa, 2012.
18. Rocznik Statystyczny RP. Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarskich w 2006 roku. GUS Warszawa, 2006.
19. Rocznik Statystyczny RP. Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarskich w 2010 roku. GUS Warszawa, 2010.
20. Rocznik Statystyczny RP. Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarskich w 2012 roku. GUS Warszawa, 2012.
21. Rocznik Statystyczny Województwa Podkarpackiego. WUS Rzeszów, 2009.
22. S t a l e n g a J., J o Ń c z y k K., K u ś J.: Bilans składników pokarmowych w ekologicznym i konwencjonalnym systemie produkcji roślinnej. Ann. UMCS, sec. E, 2004, **59(1)**: 384-389.
23. S z y m o n a J.: Problemy produkcji ekologicznej na przykładzie wybranych gospodarstw rolnych. *Fragm. Agron.*, 2012, : 134-139.
24. T o b i a s z – S a l a c h R., B o b r e c k a – J a m r o D.: Możliwości rozwoju rolnictwa ekologicznego na Podkarpaciu. *Inż. Ekol.*, 2005, **11**: 114-115.
25. Ustawa z dnia 16 marca 2001 roku o rolnictwie ekologicznym. Dz.U. z 2001 r., nr 38, poz. 452.
26. W i l k i n J. (red.): Podstawy strategii zintegrowanego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce. Uniwersytet Warszawski, 2003.
27. W i l l e r H.: Organic agriculture worldwide. Key results from the global survey on organic agriculture 2011. Research Institute of Organic Agriculture, FiBL, Switzerland (www.fibl.org), 2011.
28. W i l l e r H., K i l c h e r L. (eds.): The world of organic agriculture. Statistics and emerging trends 2009, FiBL, Frick; IFOAM, Bonn; ITC, Geneva, 2009.
29. W o ś A.: *Ekonomika odnawialnych zasobów naturalnych*. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa, 1995.
30. <http://www.ekoimy.most.org.pl>
31. <http://www.ukie.gov.pl>
32. <http://www.wodr.konskowola.pl>
33. <http://www.wikipedia.pl>

Adres do korespondencji:

dr hab. Cezary Andrzej Kwiatkowski, prof. nadzw. UP
Katedra Herbologii i Technik Uprawy Roślin
Uniwersytet Przyrodniczy
ul. Akademicka 13, 20-950 Lublin
tel. 814456034
e-mail: czarkw@poczta.onet.pl